

предмет. Кожен із експонатів супроводжувався «плакатом» із позначенням номеру, місця і дати надходження [2, с. 48–50].

Отже, проводилася атрибуція експонатів церковного музею, запрошувалися компетентні особи для огляду і визначення історико-археологічної цінності надісланих речей [1, № 2]. Також було вжито заходів для того, щоб особлива увага приділялася виявленню писемних пам'яток старовини при церквах, визначенню культурно-історичної цінності і збереженню цих предметів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білан Н.В. Участь кадетів Петровського Полтавського кадетського корпусу у створенні експозиції музею на Шведській Могилі. Полтава, 2012. URL:<http://histpol.pl.ua/ru/petrovskij-poltavskij-kadetskij-korpus/vospitanniki-ppkk-korpus-ne-okonchili?id=8162> 262 с.

2. Пархоменко В.А. Доклад члена-делопроизводителя о командировке на Черниговский Археологический Съезд. *Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Выпуск второй*. Полтава, 1908. с. 36–37,38, 48-50, 66.

УДК 322:271.2-523.4-044.237(477)«1940/1950»

*Вікторія Сергієнко
(м. Полтава)*

ЗАКРИТТЯ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – 1950-Х РР.: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано окремі аспекти державно-конфесійних відносин другої половини 1940-х – 1950-х рр. Основний акцент зосереджений на одному з пріоритетних напрямків регулювання державно-церковних відносин радянської держави, що полягав в обмеженні діяльності православних монастирів та скороченні їх мережі.

Ключові слова: *монастир, черниця, ченець, священник, державна політика.*

Одним з напрямів розгортання масової антирелігійної кампанії, спрямованої на обмеження впливу релігійних установ на почуття вірян, було нищення чернечих обителей. Державна політика щодо монастирських обителей виявилася очікувано суперечливою. Так, головним документом, що регулював питання монастирського життя в Україні у перші повоєнні роки стала постанова РНК СРСР № 2137-546 с від 22 серпня 1945 р. «Про питання щодо православної церкви і монастирів». Її зміст можна охарактеризувати як

лояльний і толерантний, оскільки вона пропонувала місцевій владі не перешкоджати діяльності чоловічих і жіночих монастирів, зберігати їх будівлі, інвентар і худобу [3, арк. 16]. Ухвалою від 29 серпня 1945 р. обителі звільнялися від земельної ренти і сплати податків із будівель, їх насельники – від податків на неодружених, самотніх і малосімейних громадян [1, с. 297].

Дослідник В. Войналович вказує на те, що у вересні 1945 р. РС РПЦ обстежила 75 монастирів і виявила численні порушення. У висновку за результатами перевірки фактично констатувалися випадки сваволі, оскільки вказувалося на необхідність повернення вилучених радянськими органами монастирських земель, наділення нею безземельних обителів, виведення з монастирських територій державних установ і підприємств. Нова постанова РНК СРСР № 1130-463с від 29 травня 1946 р. «Про православні монастирі» закріпила чимало юридичних положень із врегулювання юридичного та економічного статусу монастирів, визначила порядок оподаткування, закріпила земельні наділи, якими монастирі фактично користувалися. Було встановлено також граничні розміри земельних угідь монастирів, які встановлювалися з розрахунку 0,15 га на кожного ченця. Порядок реалізації рішень союзного уряду на території України встановлювався відповідною постановою Ради Міністрів УРСР № 1414-78 від 12 серпня 1946 р. [1, с. 297–298].

З матеріалів центральних архівів дізнаємося, що далеко не завжди встановлювалася визначена постановою кількість землі, а місцева влада зволікала з її виділенням. У 13 з 20 монастирів східних та центральних областей України в користуванні ченців та черниць знаходилося від 0,6 до 0,13 гектарів земельних угідь з розрахунку на одну особу [12, арк. 269]. Найбільшими наділами землі володів Лебединський жіночий монастир Черкаської області – 26 гектарів. Відповідно на 178 черниць припадало приблизно 0,15 гектара [12, арк. 269]. Значні земельні володіння були зосереджені також у чоловічому монастирі Глинська пустинь Сумської області – 7 гектарів на 70 ченців, що в кінцевому результаті виходило по 0,10 гектара на одну особу [12, арк. 269].

Вчитуючись в основні положення урядових документів, складається враження гармонізації політики держави й інтересів специфічних замкнених релігійних організацій, що державна політика нібито мала сприяти розвитку монастирського життя. Однак результати вибіркової перевірки урядових рішень виявляла протилежне – відверте ігнорування органами місцевої влади. Розміри земельних наділів також не завжди відповідали задекларованим цифрам. Так, наприклад, у семи монастирях центральної та східної України «...землі в користуванні немає взагалі, або її розмір становить менше 1 гектара» [13, арк. 270].

З початку 1950-х рр. поновлюється процес поступового розформування та ліквідації монастирських комплексів. У Полтавській області нараховувалося три монастирі, причому всі вони були жіночими. У 1946 р. на них припадало 180 черниць [2, арк. 40], а в 1948 р. – 206. Зауважимо, що за віковим складом лише 19 з названої кількості були молодші 40 років, окремі ж з них досягали 90 років [4, арк. 9]. Близько половини всіх черниць жили і молилися у Козельщинському монастирі. Але в 1949 р. монастир був закритий зусиллями радянської влади. Черниць, після тривалих роз'яснень та переконань 5 червня 1949 р. було переведено до Лебединського жіночого монастиря. Близько 20 з них вступили до монастирів Полтави і Золотоноші [8, арк. 82].

Провівши порівняльний аналіз на основі архівних документів, можемо стверджувати, що за аналогічною схемою відбувалася ліквідація монастирів і в інших областях. Наприклад, у Чернігівській області в 1960 р. розпочалась нова кампанія із закриття обителі – Троїцького монастиря. Мотивація цієї акції обґрунтовувалася у доповідній записці уповноваженого Ради у справах РПЦ в Чернігівській області недоцільністю існування обителі через її розташування біля промислових районів. Вказувалось на відсутність матеріальної бази, земель, що робило монастир «несамодостатнім» і таким, що вимагав постійних дотацій. Зверталась увага на негативний вплив черниць на населення, яке опинялося в ареалі постійної візуальної та дієвої релігійної атмосфери. До того ж, за словами уповноваженого, черниці постійно порушували «паспортний режим», тобто залишали територію монастиря. Сам монастир уповноважений

називав «вогнищем мракобісся». Як і скрізь, пропонувалося широко використовувати місцеву пресу для формування громадської думки щодо необхідності закриття обителі, критики способу життя чернечої громади. Планувалося житлову площу передати робітникам міста, 64 монахинь відправити до родичів, а 29 – до будинків пристарілих [14, с. 406].

На 1 січня 1953 р. в Україні загалом нараховувалося 36 монастирів з низ 12 чоловічих з 413 ченцями та 24 жіночих з 2217 черницями. Тобто, порівнюючи з 1947 р. їхня кількість скоротилася на 23 одиниці [1, с. 301]. За довідкою «Про положення та діяльність монастирів в Україні» на 15 червня 1958 р. кількість монастирів і скитів, які діяли, складала 40 одиниць, із них 10 чоловічих із 380 ченцями та 30 жіночих із 2411 черницями. Загальна кількість послушників з 40 монастирів та скитів складала 2791 особу [9, арк.268]. У документі також зазначається, що 20 із 40 монастирів, які діють, знаходяться у східних регіонах України з загальною кількістю монахів та монахинь у 2065 осіб [9, арк. 268]. Віковий склад жителів монастирів східної та центральної України такий: 377 осіб (18,3%) – у віці від 19 до 40 років; 279 (13,5%) – від 41 до 55 років; 1409 (68,2%) – складають особи від 56 і старше років [9, арк. 268]. Отже, статистика показує, що на початку 1950-х рр. відбувався неспинний процес збільшення населення монастирів похилого віку.

Відчуваючи особливу загрозу з боку «осередків релігійного мракобісся», як зазначає дослідник І. Луковенко, у кінці 1950-х рр. розпочався новий наступ, спрямований на закриття монастирів. Так Рада у справах РПЦ домоглася згоди патріарха Олексія I на ліквідацію протягом 1959–1960-х рр. більшої частини українських монастирів і скитів. Уже в 1959 р. було закрито 19 монастирів і скитів, 219 монахів були переселені в інші обителі, а близько 256 вимушені були повернутися додому [8, с. 68]. Для тиску на монастирі влада широко використовувала не лише адміністративний, але й економічний фактор. Ще в жовтні 1958 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила низку постанов, які максимально ускладнювали подальше існування монастирських господарств, приводячи їх до «самоліквідації». Зокрема, для монастирів були введені максимальні податкові ставки за використання

земельних угідь, заборонено використовувати найману працю. До монастирів не дозволялося приймати осіб, молодших 30 років. Такі дії влади призвели до «самоліквідації» в Україні в 1961 р. ще кількох монастирів. Якщо на 1 січня 1961 р. тут продовжували діяти чотири чоловічих та п'ятнадцять жіночих монастирів із загальною кількістю насельників 2036 осіб, то на початок 1965 р. в Україні їх залишилося тільки дев'ять – два чоловічих та сім жіночих [8, с. 68].

Політика радянської влади щодо закриття монастирів була невід'ємною складовою антицерковної політики, продовженою з новою силою М. Хрущовим, та загальним скороченням релігійних громад. Уже в середині 1950-х рр. державний маховик з «викорчовування» релігії, за визначенням А. Колодного, запрацював з новою силою [7, с. 537]. Почалася нова хвиля антицерковної істерії, яка звелася в основному до ліквідації матеріальних проявів релігійності, серед яких було й закриття та нищення монастирів та храмів [7, с. 537].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ : Світогляд, 2005. С. 297
2. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. Р-15, оп. 1, спр. 1044, арк. 40.
3. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 130, арк. 16
4. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 37, арк. 9.
5. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 95, арк. 39.
6. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 96, арк. 82.
7. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик та ін.; за ред. А. Колодного, П. Яроцького. Київ, 1999. 735 с., С. 537.
8. Луковенко І. Радянська держава і Російська православна церква на Донеччині у 1943–1964 роках : монографія. Донецьк : Донбас, 2011. 353 с., С. 67
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 24, спр. 4704, арк. 268.
10. ЦДАГО України. ф. 1, оп. 24, спр. 4704, арк. 268.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4704, арк. 268.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4704, арк. 269
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4704, арк. 270
14. Юхно Ф. Закриття православних монастирів радянською владою в Чернігівській області у 1945–1962 рр. *Сіверицина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 406–410, С. 408.